

виконувати іншу різноманітну домашню роботу. Ушинські в усьому показували власний приклад дітям.

Таким чином, зазначаємо, що теоретичні основи сімейного виховання, визначені К.Д.Ушинським є результат його ґрунтовних знань основ педагогіки, психології, вивчення праць класиків світової і вітчизняної педагогіки; глибоке знання і віра в можливості народної педагогіки, а також особистий батьківський досвід виховання дітей.

У вихованні дітей К.Ушинський великого значення надає сім'ї. У ранньому дитинстві, на думку педагога, саме сім'я закладає основи виховання. Враження дитинства, проведеного в душевній, сердечній атмосфері сім'ї, залишаються на все життя; спогади про дитячі роки, проведені в гарній сім'ї, зігрівають людину до самої смерті. Виховний елемент сімейного дитячого життя, на думку Ушинського, неможливо замінити ніяким суспільним закладом. Усі вони також не здатні замінити необхідне в ранньому дитинстві сімейне виховання. Ушинський доводить, що особливість вітчизняного сімейного виховання складають сильний, глибокий патріотизм, теплота і щирість сімейних стосунків.

Визначаючи позитивні риси сімейного виховання, Ушинський також виокремлює негативні складові існуючого сімейного виховання: сімейний егоїзм, перевагу сімейних інтересів над суспільними. На батьках лежить відповідальність раннього виховання. Пізніше, зі вступом дитини до школи, вони також повинні брати участь у вихованні, тому батьки повинні знати, що таке виховання та отримувати певну педагогічну підготовку. Ця підготовка може бути ними досягнута шляхом вивчення педагогічної літератури. Надаючи великого значення діяльності, праці, Ушинський вказує, що праця є фундатором сімейного життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.1 – К.: Радянська школа, 1949. – С. 40-160.
2. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.2 – К.: Радянська школа, 1949. – С. 179-472.
3. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.4. – К.: Радянська школа, 1949. – С. 58.
4. Ушинський К.Д. Твори в шести томах: Т.6. – К.: Радянська школа, 1949. – С. 390-559.
5. К.Д.Ушинський про сімейне виховання / Упорядник О.Т.Губко. – Київ: видавництво Радянська школа, 1974. – 149 с.

УДК 37.013.77

Г.М. Александрова

ЧЕСТЬ ЯК ІДЕАЛ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено функції феномена честі як одного з вічних ціннісних життєвих принципів та ідеалів особистості. Визначено основні аспекти честі, які є значущими для сучасного соціокультурного простору.

The article represents the functions of honor's phenomenon as one of eternal values of life and its ideal. The main aspects of honor important for modern society are determined in the article.

Сучасний світ представляється людству надто багатоваріантним щодо векторів свого розвитку і надто строкатим щодо ціннісних орієнтацій. Отже, перед кожним із нас виникає питання, як у цій розмаїтості знайти свій власний шлях.

Вітчизняні науковці наголошують на пріоритеті загальнолюдських цінностей та ідеалів, котрі стають такими не в силу звертання до середньоузгоджених предикатів людських спільностей, але через збагачення їх ідеєю особистості. Так, зокрема, С.Кримський підкреслює, що духовність завжди виступала як принцип самобудівництва людини, як вихід до вищих ціннісних інстанцій конституювання особистості і її менталітету, як заклик до завершення того, що не здійснюється природнім шляхом. “Духовність – це здатність...

створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується собітотожність людини, її свобода від жорсткої залежності перед ситуаціями, які постійно змінюються. Духовність приводить до... з'єднання образу світу з моральним законом особистості” [4: 23].

Дослідники неодноразово відзначали, що духовність не тотожна духовному життю суспільства. Якщо світогляд передбачає вибір способу життя, то духовність пов'язана з вибором свого особистого образу, своєї долі і ролі, і визначається як зустріч із самим собою. З погляду соціокультурного досвіду не ідея людини взагалі, не її рольові структури та людяність існують самі по собі, але їх заломлення в індивідуальних якостях особистості визначають дієвість гуманістичної свідомості. Тож у контексті сучасних реалій ціннісні ідеали і честь як ідеал зокрема, набувають значення особистісної властивості людини. Саме особистісна честь представляється сьогодні визначальним, структуруючим елементом духовності.

За спостереженнями І.Бичка, Г.Горак, К.Дяченко, А.Єрмоленка, М.Култаєвої, В.Малахова, Б.Маркова, Я.Ніколаєнко, М.Оссовської, В.Табачковського, О.Ткаченка, цей духовний феномен є шляхом адаптації та самореалізації, самостворення особистості в межах визначеної соціокультурної спільності.

Актуальність і значущість феномена честі важко перебільшити. Справді, честь є принципом самовдосконалення, самореалізації особистості, розуміння неповторності її існування і водночас усвідомлення причетності до долі людства.

На жаль, феномен честі майже не досліджується вітчизняними науковцями, у філософському просторі відсутній комплексний аналіз цієї проблеми, у психолого-педагогічному – ступінь розробки є початковий. Зокрема, відсутні дослідження честі як одного з вічних ціннісних ідеалів, що зумовлює цілісність і гармонійність існування людини.

Останнє зумовило вибір мети та визначення завдань нашої статті: дослідити феномен честі як вічний ціннісний життєвий принцип та ідеал, що визначає досконалість окремої людини і суспільства загалом; обґрунтувати функції та визначити аспекти честі, які є значущими для сучасного соціокультурного простору.

У своєму дослідженні ми спираємося на думку науковців про те, що честь за своєю сутністю є духовним утворенням, котре визначає ціннісно-значущі смисли людського буття. Спробуємо довести: честь як смислоутворювальний ідеал духовності стимулює людину до вдосконалення самої себе і водночас до вдосконалення суспільних відносин, бо задає ціль, окреслює ідеал, належне буття, взірець для наслідування.

Для аналізу честі як ідеалу життєтворчості особистості з'ясуємо сутність поняття “ідеал”. Традиційно ідеал (від франц. *ideal*) витлумачують як взірець, прообраз, поняття досконалості, найвища ціль прагнень [1: 54]. Ідеалізувати – це значить подумки звільнювати недосконалу дійсність і уподібнювати її ідеалу, формувати дещо відповідно ідеї.

Ідеали мають велику практичну силу. Свого часу І.Кант, Й.Фіхте, М.Вебер обстоювали думку про те, що ідеали не можуть існувати у реальному світі, але завдяки ним оцінюється дійсність, і це означає, що дійсність удосконалюється. Ідеал визначає прагнення, поведінку, діяльність людини, групи, класу. Це може бути уявлення про досконале суспільство (суспільно-політичний ідеал), про моральні якості особистості і відношення між ними (моральний ідеал), про гармонійно розвинуту особистість (естетичний ідеал) тощо. За такого диференційованого підходу до розуміння ідеалу, честь як багатовимірне явище є ідеалом на рівні особистості (моральний ідеал), а також детермінує, окреслює уявлення про ідеальні, досконалі взаємостосунки і співбуття людей у суспільстві (правовий, суспільний ідеал тощо).

На думку фахівців теорії моралі, поняття “ідеал” схоже з поняттям “обов'язок”, тому що вони виражають соціальну залежність індивіда, зв'язок особистості з суспільством, з його матеріальною і духовною культурою. Але ідеал і обов'язок виконують різні аксіологічні функції: якщо обов'язок подає деякий гомеостатичний механізм цієї залежності, то ідеал – це форма соціально обумовленого розвитку особистості [5: 102]. Суб'єктивно, з позиції самого індивіда, відмінність обов'язку й ідеалу уявляється як розрізнення необхідності і свободи.

Будь-який ідеал може бути охарактеризований за змістом і за формою. Конкретний зміст ідеалу утворюється з тієї системи цінностей, яка функціонує в суспільстві на певному етапі його історичного та культурного розвитку. Але який би не був цей зміст, наповнюючий ті чи інші ідеали, є дещо спільне, що властиве будь-якому ідеалу, і тому можна говорити про аксіологічну форму, спільну всім ідеалам.

Відразу зазначимо, будь-який ідеал є ідея (або система ідей), до реалізації якої треба прямувати. Оскільки в ідеалах виражена особистісно інтеріоризована ідея, але така ідея, яка носить надособистісний характер, то вона повинна мати в свідомості індивіда настільки сильне і всебічне обґрунтування, щоб він приймав її як істину, був упевнений в її істинності. З цього приводу переконливою видається думка М.Оссовської про існування “особистісних взірців”, “образів, що направляють”, “ідеалів особистості”, “ідеального типу групи” – понять, що у різних культурах визначаються по-різному, але символізують взірець для наслідування і виражаються у поняттях “протагоніст”, “людина честі”, герой. Поняття “ідеал поведінки”, “взірець для наслідування” пов’язане з поняттям “стереотип”, що визначається як образ людини певної групи з характерними для цієї групи досконалими рисами. Отже, досконалість передбачає співвіднесеність реальності до ідеалу, а людина визначається біль-менш досконалою в тій мірі, в якій вона наближується до взірця – протагоніста, людини честі.

Такі поняття як “взірець”, “ідеальний тип особистості”, “людина-герой”, “людина честі” передбачають оцінку і визначають рівень належного буття [6: 27-37]. За М.Оссовською, ідеал втілюється у понятті “особистісного взірця”, що визначається як реальна або уявна особистість, яка спонукає або повинна спонукати до наслідування. Особистісним взірцем для окремого індивіда або групи є образ людини, який повинен служити або фактично служить об’єктом домагання (претензії).

Зауважимо: в англійській літературі поняття, що виражають належне буття, пов’язані з уявленнями про ідеал людини (людину-честі), котрий має семантико-стилістичну форму – “образ людини, що представляє предмет домагання (претензії)”, або “ідеальний тип людини даної культури”. Саме ця термінологія використовується у сучасних західноєвропейських дослідженнях для визначення людини честі, що є взірцем для наслідування певної культури, а її міра наближення до ідеалу (універсальних цінностей) визначає рівень даної соціокультурної системи взагалі.

Отже, постає питання окреслення змісту ціннісних ідеалів для конкретного історичного і культурного середовища. Ця проблема є вельми актуальною за умов ціннісних переорієнтацій нашого суспільства, духовного відродження нації. Її розв’язанню сприяє питання про честь як ціннісний ідеал, що є виміром належного буття для кожної окремої особистості та визначає людське існування на корпоративному рівні (кодекс норм професійної групи, сім’ї, нації, держави тощо), тим самим воно уможливує співіснування різних індивідів у складі однієї соціальної структури.

Як відомо, змістовне наповнення честі формують вічні, універсальні духовні цінності (чесність, людяність, відповідальність за своє буття, гідність, справедливість). Вони виступають водночас засобом і метою самостворення особистості. У контексті сучасного знання актуальним є питання про можливість певної єдності моральних норм за умов існування множини світоглядних уявлень та ціннісних уподобань. В історичному плані ця проблема трансформується в питання про можливість морально-естетичного поступу, у соціокультурному – про умови співіснування різноманітних людських спільнот (етносів, націй), а в соціально-філософському – як співвідносяться між собою етичні норми, що належать до певних соціальних інституцій (наприклад, мораль політика або мораль підприємця) з універсальними моральними принципами [3: 5].

Чесць як життєвий ідеал постає своєрідним духовним інструментарієм виховання майбутньої людини і побудови належного суспільства. Цей ідеал пов’язаний із засвоєнням культурного досвіду та з відчуженням культурних цінностей, завдяки чому людина може свідомо вибирати зі скарбниці минулого ті з них, які найбільш достойні для неї. Вітчизняні

філософи Г.Горак, І.Березко, Я.Ніколаєнко наголошують, що цінності – насамперед є джерелом смислотворчої основи людського діяння, і “виміри цінностей здійснюються на основі первинних абсолютних критеріїв, таких як істина, добро, краса, а також людська гідність, честь, свобода, справедливість, відповідальність та ін. Вони формуються у сфері духовності і є дійсними основами існування людства” [1:79]. Це дає підстави стверджувати, що саме ціннісні орієнтири, вічні духовні ідеали є тією основою, що врятовує, спрямовує і гармонізує життя будь-якої особистості, а отже й суспільства взагалі.

Очевидно, що ціннісні ідеали безпосередньо беруть участь у конституюванні змісту соціального світу в період відносно статичного існування суспільства. Однак, проявляються, “працюють” саме у кризові періоди, коли руйнується усталений порядок світу, відбувається критика традиційних інститутів влади, загострюються економічні труднощі. Постає питання про честь як ідеал і принцип життєтворчості у ситуації сьогодення (громадянська честь). Це зумовлено тим, що честь наслідує традицію, підтримує авторитет, уможлиблює зв’язок поколінь у часі, і водночас відображає в собі нові соціокультурні умови людства.

Про проблему ціннісної кризи в Україні і шляхи її подолання засобом духовного відродження вічних ідеалів йдеться у вітчизняних розробках В.Бурлачука, А.Малахова, С.Оксамитної та ін. науковців. Дослідники переконані: для того щоб діяти спільно та продуктивно, люди потребують таких ідеологічних орієнтирів, які б коригували відцентровано спрямовану свідомість окремих груп та індивідів. Певна річ, життєва позиція індивіда вибудовується на ідеологічних засадах, які нав’язані суспільством, але вони асимілюються духовним світом особистості у якості власних. З цієї точки зору честь виконує функцію зв’язку між людиною і світом, а також трансформує загальнозначущі цінності визначеної епохи у духовний світ особистості.

Проте, деякі концепції заперечують факт трансформації моральних цінностей із макросвіту у мікросвіт. Свого часу Платон, І.Кант представляли моральні феномени як такі, що мають надприродний та надісторичний зміст, а Г.Адлер, У.Хоккінг – як продукт суто внутрішнього діяння. Виразною у цьому аспекті видається теорія честі О.Дробницького. Учений зосередив увагу на індивідуальному аспекті самосвідомості особистості і визначав поняття “честь” через психологічне поняття “самооцінка”. За визначенням О.Дробницького, самооцінка – це таке рефлексивне ставлення людини до себе, коли її “Я” виступає водночас у вигляді суб’єкта і об’єкта самоаналізу. Способи такого ставлення до себе істотно розрізняються, в моральній свідомості вони набувають форми сорому, совісті, гідності, честі, гордості і відбивають прогресуючу здатність людини в судженнях про себе ставати на точку зору суспільства [2: 63-64]. Зауважуючи, що фактичне формування моральної свідомості індивіда не завжди відповідає моральним уявленням суспільства, О.Дробницький обстоює думку про те, що “від одиничної оцінки своїх моральних дій і вчинків шляхом співставлення із вимогами і нормами суспільної моралі, людина переходить до узагальненої оцінки свого особистого образу, який стає орієнтиром, належною мірою і зразком для вибору поодиноких вчинків, – це і є почуття честі” [там само]. Таким чином автор пояснює подальшу індивідуалізацію моральних вимог, які з рівнозначних перетворюються в особливі обов’язки, диференційовані за змістом залежно від соціального становища і репутації людини.

У поняття “честь” науковець включає особливий спосіб мотивацій і відповідний йому механізм саморегуляції поведінки людини. Належна дія виступає як предмет особистого інтересу, зацікавлення суб’єкта, адже вона зберігає і підтримує його репутацію і самоповагу. У такий спосіб мотивації кожна людина володіє особливою, або індивідуальною мірою моральних надбань (заслуг, почестей) і власне їх вона підтримує своїми діями. Отже, при здійсненні кожного окремого вчинку розв’язуються питання про самооцінку особистості загалом, про честь як ідеал її життєдіяльності.

Проте, на думку О.Дробницького, в умовах міцної належності індивіда до локальної спільноти та соціальної диференціації честь виражає не стільки особистісні характеристики індивіда як такого (його персональну репутацію), скільки достойність спільноти, до якої він

належить. Ця причетність і складає предмет першорядної гордості людини і той орієнтир, який спрямовує її діяльність [2].

До речі, сучасні дослідження честі, представлені науковими розробками західноєвропейців Дж.Перістіані, П.Бурд'є та ін., підтримують концепцію О.Дробницького. Домінанту становлять твердження, що честь – це досконалий принцип організації суспільства, котрий уможливує співіснування індивідів у межах однієї соціальної системи. Підкреслюється регулятивна, контролююча функції цього феномена, завдяки ним суспільство представляється як цілісний організм [7].

На противагу, у наукових дослідженнях з психології особистості обґрунтовується думка про те, що людина передусім прагне досягти максимальної внутрішньої узгодженості. Оскільки наслідування людиною значущих для неї ціннісних ідеалів є умовою психічного здоров'я, фактом духовної цілісності людини, честь більш важлива для духовності окремої особистості, ніж феномен, що зумовлює цілісність соціальної структури.

Такий підхід зреалізований Ф.Бредлі, Р.Флюеллінгом, Г.Адлером та ін. ученими, які витлумачують честь як екзистенціальний прояв особистості, що створює свої власні внутрішні норми та вимоги. Автори вважають, що поняття “честь” виводиться з індивідуальних уявлень особистості, оскільки мета моральної діяльності розглядається як реалізація індивідом свого внутрішнього “Я”, яке є унікальним і неповторним. Звідси, моральне значення вчинку окремої людини полягає не у його відповідності із загальними моральними принципами, а, навпаки, у тому, що він є індивідуальним, своєрідним, не схожим на вчинок інших людей. Це оформлюється в почуття честі.

Як уже зазначалося, честь презентує проблему зустрічі людини з самою собою, згоду з собою, ідею самостворення, самобудівництва особистості, власної самобутності. Отже, ми можемо говорити про феномен честі (і це є виразом ідеалу для сьогодення) як про внутрішнє, духовне явище людської буттєвості, що робить людину цілісною і духовно гармонійною.

Як бачимо, феномен честі є виразом ідеалу досконалої, гармонійної особистості і водночас виступає як принцип організації досконалих суспільних відносин. Сучасні наукові розробки надають феномену честі нового виміру, нового розуміння ідеалу. Наголошується на особистості, на духовності окремої людини, на пріоритеті надісторичних, універсальних цінностей. Це дає підстави вимірювати честь поняттям самобутності, самореалізації, самостворення, відповідальності за своє буття, визначається феноменом людини взагалі (як носія і основи вічних цінностей та ідеалів).

У такому контексті феномену честі надають значення життєвого принципу та ідеалу за двома аспектами:

1. Особистісної честі, що є мірою відповідальності людини за своє буття;
2. Громадянської честі, яка набуває особливої ваги в реаліях сьогодення.

При цьому процес самостворення, самореалізації особистості зумовлюється впливом різноманітних вимірів честі: “честь фахівця”, “честь члена сім'ї”, “честь будь-якої соціокультурної спільності”. Стрижневою формою є честь особистісна, котра містить смислове навантаження “честі людини взагалі” і демонструє принципову моральну цінність особистості.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо у визначенні психолого-педагогічних умов виховання честі як морального почуття, як самоцінності особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горак Г.І., Березко І.В., Ніколаєнко Я.М. Стратегія життя (філософський, етичний та психологічний вимір) – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 172 с.
2. Дробницький О. Проблемы нравственности. – М.: Наука, 1977. – 331 с.
3. Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / Т.Г. Аболіна, А.М. Єрмоленко, О.О. Кисельова, В.А. Малахов. – К.: СтилоС, 1997. – 243 с.
4. Крымский С.Б. Контуры духовности, новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21-29.

5. Москаленко А.Т. Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. – Новосибирск: Наука, 1989. – 205 с.
6. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали: Пер. с польск. / Общ. ред. А.А. Гусейнова; Вступ. ст. А.А. Гусейнова и И.А.Шварцман. – М.: Прогрес, 1987. – 528 с.
7. Bourdieu P. Pites as acts of institution // Honour in Antropology I.G.Peristiany, J.Pitt.Rivers(ed). – Cambrige, 1992. – P. 79-89.

УДК 378

О.М. Дутко

ІДЕЯ ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У СПАДЩИНІ М.КОСТОМАРОВА (1817-1885)

У статті аналізуються ідея вільного університету М.Костомарова окреслена в публіцистичній і мемуарній спадщині вченого.

The idea, which is observed in publicistic and memoirs of scholar's legacy of M. Kostomarov free university, is analised in the article.

Сьогодні в українській науці активно досліджується спадщина видатного науковця XIX ст. Миколи Івановича Костомарова(1817-1885). Він найбільш знаний як історик, етнограф, письменник та діяч українського національно-культурного руху. Проте вчений залишив помітний слід і в галузі педагогіки. Згідно з періодизацією педагогічної думки в Україні, розробленою та обґрунтованою академіком О.Сухомлинською [13,65], педагогічна спадщина М.Костомарова складалася і розвивалася в період просвітництва, хронологічні межі якого охоплюють XIX ст.

Окремі аспекти творчої спадщини вченого аргументовано розкрито в сучасній науковій літературі. Так, історики Ю.Пінчук, В.Смолій, Т.Чала, В.Янів зосередилися на вивченні і систематизації науково-історичного доробку М.Костомарова. Художню та науково-публіцистичну творчість просвітителя розглядали у своїх студіях Н.Буторіна, Я.Козачок.

Просвітницька діяльність М.Костомарова у 1845-1847 рр. характеризується у дисертаційних дослідженнях Г.Гучко “Кирило-Мефодіївська традиція в українській духовній культурі” (2005) та Є.Луняка “Кирило-Мефодіївське товариство в історичних дослідженнях другої половини XIX-XX ст.” (2003).

Освітні погляди М.Костомарова, його просвітницька діяльність аналізується в сучасних дослідженнях Н.Побірченко, О.Любара, Я.Козачка. Автори наголошують на актуальності педагогічних поглядів М.Костомарова, який надавав надзвичайно великого значення історії народу, як важливого чинника формування національної самосвідомості, як чинника просвічення простого люду. Мислитель наголошував на необхідності освіти для широких верств населення, висував вимогу забезпечення початкового навчання рідною мовою. Зокрема О.Любар зазначає, що велику пізнавальну цінність має розкриття вченим проблем української ментальності, які лягли в основу створення української етнопсихології та педагогіки [11, 312].

Однак, проведений історіографічний аналіз джерел, присвячених просвітницькій діяльності М.Костомарова, показує, що педагогічні погляди вченого ще не достатньо представленні у цілісній історико-педагогічній студії. Мета нашого дослідження – вивчення освітньо-педагогічної спадщини М.Костомарова. У цій статті зосередимося на аналізі питань, пов’язаних з поліпшенням вищої освіти та ідеї вільного університету, які окреслені у публіцистичній і мемуарній спадщині М.Костомарова.

Науково-педагогічна діяльність М.Костомарова пов’язана з Рівненською гімназією (1844-1845 рр.), Київською першою гімназією (1845-1846 рр.), Київським інститутом шляхетних дівчат (1846 р.), Київським університетом св. Володимира (1846-1847 рр.),